

"הישראלים הם סופרסטארים בתקווה"

אחרי שנים רצופות של מגפה עולמית, משבר חברתי, חמש מערכות בחירות ואז מלחמה, כמעט מתבקש לאבד תקווה. אבל האונקולוג פרופ' בן קורן, שכבר פגש ייאוש בחייו, מפציר בכם להמשיך להיאחז בה. בשיחה עם רענן שקד הוא נותן את המרשם לתקווה שכמעט כל אחד יכול ליישם, מסביר את ההבדל בין תקווה לאופטימיות ומגלה איך גם ג'ו ביידן וגם בנימין נתניהו נותנים לנו שיעור חשוב - אבל הפוך - בנושא

[רענן שקד](#)

פורסם: 17.05.24 | 00:00

[לינק לכתבה](#)

"התקווה מתה אחרונה", מזכיר לי פרופ' בן קורן את האמירה הנכונה הזו, שאני לא בטוח שעוזרת לי במשהו כרגע. כלומר, מה עוזר לי אם התקווה לשחרור החטופים תמות אחרי שהם לא יחזרו? מה עוזר אם התקווה לשיקום ישראל תמות אחריה? מה יש לי, או למישהו, לעשות עם תקווה מאריכת ימים שכזו, בטח גם דמנטית? מה אפשר לעשות עם תקווה משומשת שהכזיבה? לא תודה, אני אומר לקורן, תקווה היא לא מה שדרוש לנו במייד. אנחנו צריכים מימוש במייד. אבל גם למימוש מותר וצריך, כמובן, לקוות. חייבים לקוות. ועכשיו לך תצא מהביצה והתרנגולת האלה.

ובכל זאת, מה נעשה עם עצמנו כשגם התקווה – כידוע בת שנות אלפיים – תרים ידיים ותגיד: אני איתכם גמרתי, חפשו אותי בקפריסין? אולי נמשיך להחזיק בה. ולקוות. וגם אם זה נשמע קלישאתי וצפוי – אומר לי פרופ' קורן, אונקולוג מנוסה וחוקר תקווה ותיק – התקווה היא עניין אמיתי וממשי לגמרי. "זה שיש דברים לא מוחשיים שאתה לא יכול לאחוז בהם, זה לא אומר שהם לא אווזים בך", כפי שהוא מנסח היטב.

תקווה היא דבר שאוחז בך. חתיכת דבר. היא מטבע עובר למקווה, שאפשר לפעמים להשיג איתו הישגים ממשיים במציאות. תקווה, קורן אומר, היא לא מושג מופשט או רומנטי, אלא עניין קליני מדיד, שעשוי להשפיע על איכות ותוחלת החיים – תסמכו על מי שהקדיש 20 שנה למחקר תקווה והקים ארגון ("גישה לחיים") שמציע סדנאות תקווה, תוך כדי שהוא מנהל מכוני קרינה ואונקולוגיה באיכילוב ובשערי צדק, או בדבריו: "אני תמיד אומר 'כן, אני חוקר תקווה' ומסתכלים עליי בבית כנסת במבט מוזר ואומרים 'חשבתי שאתה אונקולוג ואני יכול לדבר איתך על הסרטן שלי', אז כן, אתה יכול לדבר איתי גם על זה".

כי תקווה היא חלק בלתי נפרד מהתרופה, והיא גם כל מה שיש לך להיאחז בו כשהמצב על הקרשים – ואין טעם ללכת מסביב; כרגע הוא עליהם. "ב-7 באוקטובר קיבלנו אבחנה נוראית לגבי מצבנו", קורן, 63, שם את הז'רגון הרפואי במקום הלאומי. "ואם תגיד לי שזה מצב שעלול להיות סופני למדינת ישראל, אני לא מתווכח איתך".

תודה, דוקטור. אז מה נשאר לנו לעשות בקשר לזה? "כאדם פרטי, אני לא יכול לשנות את זה, גם אם אני פעיל ומצטרף לכל מיני ארגונים. אני יכול רק להתחיל לעשות את הדברים שאני באמת רוצה לעשות ולתקן ב-ד' אמותיי".

איך זה יעזור לישראל אם אני אעשה את הדברים הפרטיים שרציתי לעשות? "קודם כל, אתה באמת תעשה אותם? נניח, אם חשוב לך לטייל – אתה תטייל? כי רובנו כל כך שקועים בשגרה שלנו, שאנחנו לא עושים שום חשבון נפש לגבי מה חשוב לנו באמת. ולפעמים משהו כמו מחלה סופנית – חמאס, ביבי, סרטן הלב – יכול להיות האסימון שייפול בשבילנו וייתן את האפשרות להתחבר לערכי הליבה שלי ולעשות מה שאני רוצה. ומה שאני מציע זה לעזור לישראלים למצוא את התקווה שלהם, שאותה הם דחו ולא התייחסו אליה. זו הזדמנות לחשוב על מה שחשוב לנו. אני רוצה לכלות עכשיו את האנרגיה שלי על הדברים שיכולים לקרות בשבילי, ואולי בשבילך. וזה אולי נשמע רע יחסית למקרו, אבל אני רוצה להתמקד באפשר ולהיות מעשי בקשר לזה. כי התקווה שאני מדבר עליה היא רדיקלית ופרקטית, וזה המפתח".

זה יציל את ישראל? "רובנו מסתכלים עכשיו סביבנו ואומרים: פאק, מה אני יכול לעשות, אני לא הרמטכ"ל ולא ביבי. וזה גורם להרמת ידיים. אבל מה שאתה רוצה לעשות זה להגיד: אוקיי, מה גורם לי לחוש חסר תקווה עכשיו? ובמקרה הזה זה 'חוסר שליטה'. בתקופת הקורונה זה היה 'אי-ודאות'. ואז אתה צריך להתביית על מטרה שהיא יותר מיקרו בשבילך ושאליה אתה יכול להגיע. ודרך ההגעה תחזיר לעצמך תחושה של שליטה ותרגיש יותר תקוותי".

מה זה בכלל אומר להרגיש "תקוותי"? "הקייס הראשון שלי היה יהודי שעלה מצרפת ואובחן בגיל 55 עם סרטן הלב, ואחרי כמה טיפולים לא היה יותר מה להציע לו. נכנסתי לחדר שלו כדי לבשר לו שנשארו לו בערך שישה חודשים לחיות, והוא ניפנף בידיים בייאוש כדי לסמן שזו לא המחלה; מה שמדכא אותו זה העובדה שהוא מושקע

בלימוד הדף היומי בגמרא – וזה מחזור של שבע שנים אם אתה לומד דף ביום – ונותרה לו שנה כדי לסיים את זה. על המקום אמרתי את מה שאתה היית אומר: 'אני יכול לסדר עם הרב פה שתקבל מנה כפולה ותלמד שני דפים ביום במקום אחד, אתה הולך על זה?' והוא שאל: 'אתה יכול לסדר לי את זה?' ולא היה לי מושג, אבל אמרתי לו שכן ובסוף גם סידרתי, ויש לי כיום תמונה של האיש עושה וי עם היד ביום שסיים ללמוד את כל הגמרא. חודש אחר כך הוא הלך לעולמו. הוא מת עם תקווה".

להפעיל את הדמיון

זה סיפור נחמד – ועדיין טרגי – ואני תוהה אם בעצם מה שקורן מציע לישראל הוא למות עם תקווה. אבל לא; קורן מבהיר שמה שהוא מציע לה זה לחיות עם אהבה. "אני לא יודע אם אני יכול לרפא את ישראל, באותה מידה שאני לא יודע אם אוכל לרפא תמיד סרטן. אבל אני יכול לעשות דברים אחרים", הוא אומר.

האם משהו מכל זה רלוונטי בכלל, למשל, למשפחות החטופים? "זה עניין של עיתוי, ולגשת אליהם כרגע עם מה שאני מציע יהיה מאוד-מאוד קשה. אבל ראיתי השבוע ראיון עם ספיר כהן שחזרה מהשבי, והיא אמרה משהו שגרם לי לבכות (מצטט – ר"ש): 'אני שואלת את עצמי, אם זו תקופת החיים האחרונה, איך הייתי רוצה להרגיש. ואז אני אומרת לעצמי שהייתי רוצה להיות בן אדם משמעותי. שאני לא חיה לספור את הימים. אני רוצה להיות חיונית. אני רוצה לתת תקווה'. וכל החטופים שחזרו מספרים על היכולת שלהם להפעיל את הדמיון ולחשוב בשבי על משהו שמחכה להם בחוץ. הדמיון הוא אחד הכלים החזקים שיש לנו, וכשצריך, אנחנו מבינים את זה באופן טבעי. כל פעם שמישהו שחזר מדבר על איך הוא דמיון את שולחן האוכל בבית, זה מפעים אותי".

היית אומר שישראל, בכלל, היא מדינה "תקוותית"? "אני משוכנע שכן, וזו גם אחת הסיבות שאנחנו תמיד מדורגים גבוה במדד האושר הבינלאומי. מה שראית במחאות קפלן לפני 7 באוקטובר, זה היה תקווה. נכון, היה שם גם הרבה דיכאון, אבל ראית את הדמוקרטיה בשיאה. ראית אנשים שאמרו: יש לי דחף כזה, שאני מוכן להגיע כל מוצאי שבת, משך 30 שבועות. וזה מאוד עודד אותי. וישראלים הם סופרסטארים בדבר הזה".

הרבה מאוד אנשים התנגדו לקפלן ולמחאה. "גם הם היו מונעים מתקווה. הפוכה. וזה היה היופי".

לך אישית יש תקווה בקשר לישראל כיום? "אני חושב שזו פעם ראשונה ב-27 השנים שלי כאן שאנחנו באמת על הקרשים, וצריך לשים קץ לאיום של חמאס וחיזבאללה ולהחליף ממשלה ולמצוא את האפשרויות לחיות שוב, וכשנעשה את אלה ייווצר מומנטום, שהוא התקווה בשבילי. ואני חושב שעם כל כמה שזה יישמע נדוש, אין לך הרבה דוגמאות של מדינות שההמנון הלאומי שלהן מזכיר תקווה ושהתקווה עוברת

“גם התומכים וגם המתנגדים היו מונעים מתקווה”. הפגנה בקפלן

(צילום: שאול גולן)

בהן במשך אלפיים שנה. המקבילה היחידה שאני יכול לחשוב עליה זה בניית הקתדרלות הענקיות אצל הקתולים. כל מי שתרם לבניית קתדרלת גאודי בברצלונה ידע שהוא לא יתפלל שם ושגם הבן שלו לא יתפלל שם, אבל הם עשו את זה כי הייתה להם תקווה שבסופו של דבר יקום הדבר הזה. זה מדהים, וישראלים הוכיחו לא פעם שיש להם את זה.”

הפועל היוצא החיובי

באמת שקורן הוא האדם התקוותי ביותר שיצא לי לפגוש מאז התחילה המלחמה. כל מלחמה. כל מלחמות ישראל. ואחרי 20 שנות מחקר בתחום הוא מפיץ את הבשורה בכל דרך אפשרית, כולל אפליקציה בשם Hopetimize, שנועדה לאפשר, בשלב הראשון, לאנשים חולים לאתר לעצמם מטרות נוסכות תקווה ולעקוב אחרי הגשמתן, ובהמשך תפנה גם לקהל הרחב.

קורן שוצף ממש כשהוא מדבר על עניין התקווה – המבטא האמריקאי לא פוגם בשצף שלו בעברית – והכיפה שלראשו לא קשורה לזה ישירות, לדבריו, גם אם קל יותר לאנשים דתיים לקוות, “תקרא לזה נאיביות, אבל זה משהו שיש לאדם דתי – כי דת

כופה עליך את הצורך להיות עם אחרים, אפילו כדי להתפלל אתה צריך מניין, וזה תהליך מלא תקווה".

אלא שדתינות המתונה היא לא הסיפור. הסיפור הוא על רופא יהודי טוב מפילדלפיה, שב-97' החליט לקחת את אשתו דבורה ואת ארבע בנותיהם לישראל ולעשות את מה שרוב בני מינו האמריקאים עושים כשהם מגיעים לכאן: לקוות לטוב. וכשאני מסתכל עליו במבט קצת משונה, קורן מבהיר: "פילדלפיה זו העיר הכי קלה לעלות ממנה לישראל, כי זו זוועה של עיר".

הם השתקעו ברמות, וכיום יש להם דירות בירושלים וגם בקיסריה – תנחשו כמו מי. "כן, הוא הורס לי כל מוצאי שבת עכשיו", קורן מחייך. "מהרבה סיבות. אבל באמת כל הכבוד למפגינים – שאני מצטרף אליהם לא פעם – שלפחות דואגים להתחיל בהפגנה אחרי שהשבת יוצאת".

אתם מבינים שקורן הוא אדם שמשתמש בתקווה כמו שאני משתמש בטבליות למדיח; על בסיס יומי וחיוני. זה לא אומר שהוא אופטימי, אגב, כי המחקר שערך עזר לו להבין, לפני הכל, את מה שהאינטואיציה מתקשה לעכל: שתקווה איננה אופטימיות. "אופטימיות זה דבר מולד – או שיש לך או שאין. תקווה זה משהו שאני יכול לשנות עבור 90 אחוז מהאוכלוסייה. רוב האנשים יכולים להפוך ליותר תקוותיים, וזה לא אומר שאדם תקוותי רואה בהכרח את חצי הכוס המלאה. אני כותב עכשיו מאמר בשם 'הפסימיסט מלא התקווה', ואין בזה סתירה".

כלומר שאפשר להיות מדוכא ועדיין תקוותי? "אנחנו יכולים להחזיק בדיכאון ובתקווה בו-זמנית. זה לא בינארי".

תחום מחקר התקווה כולו הומצא לפני כ-30 שנה על ידי הפסיכולוג האמריקאי צ'רלס סניידר "שזיהה אצל אנשים תקוותיים שלוש תכונות משותפות: יש להם מטרה בת-יישום ומשמעותית; יש להם שבילים (Pathways) להגיע למטרה הזו – וגם אם לאורך השבילים האלה יש מכשולים, האדם התקוותי יודע לשים אליהם לב ולעקוף אותם, או, אם זה משהו פנימי אצלו כמו קנאה או תסכול, לא לעקוף אלא 'לרקוד עם זה'; והתכונה השלישית היא Agency, כלומר הדחף לצאת לדרך".

“אדם ערכי מאוד”. בידן

(צילום: רויטרס)

בין השאר, חוקרי התחום גילו שנשים נוטות למות במהלך השבוע הראשון שלאחר יום הולדתן – אחרי שהתקווה להגיע לתאריך האריכה את חייהן, ושבשבוע האחרון של דצמבר '99 נרשמה ירידה חדה בנתוני הפטירה בעולם, בעיקר כי המוני אנשים קיוו להגיע לתאריך ולראות אם באג 2000 באמת יסיים את העולם כמו שהכרנו. אחרי שווידאו שלא, המשיכו בחייהם ובמותם.

ועדיין, כשזה מגיע למדינות ולאומים, הדחף לתקווה מוכתב, לא פעם, על ידי הנהגה שיכולה לטפח ולעודד תקווה, או לחלופין לכבות ואז לקבור אותה. בלי שמות, אולי מלבד שניים שאני מציע לקורן בהקשר הזה: ג'ו בידן ובנימין נתניהו.

טקס זיכרון לחללי מערכות ישראל בבית יד לבנים ירושלים

(צילום: עמית שאבי)

"ביידן הוא פשוט אדם ערכי מאוד, והוא עדיין חלק ממה שמכונה The Greatest Generation בארה"ב. הוא הקשיב לאביו שדיבר על אנטישמיות וראה בעצמו דברים במלחמת העולם השנייה, ולכן הוא מציע לנו תקווה", קורן אומר. "בישראל יש לזה מקבילה: אני באמת חושב שהדור הצעיר, אנשים בני 20 שלא נתתי להם קרדיט וחשבתי שהם דור על הפנים, ואז הם יצאו להילחם, הם The Greatest Generation שלנו. הם עשו לי בית ספר".

ונתניהו? "בלי שמות, אבל נניח, היפותטית, שיש מנהיג בישראל שכל המטרה שלו היא לשרוד בשלטון, להיות לנצח ראש ממשלה. ודיברנו על המרכיב השני של התקווה – שבילים – ובגלל שהוא מאוד חכם, הוא אומר: השביל שלי זה להשתמש בדברים כמו מלחמה או מגפה. זה שימוש ציני בתקווה. זה משהו שמבין תקווה טוב מאוד והופך אותה על הראש. הוא יודע מה הוא צריך לעשות כדי להגיע למטרת התקווה שלו, שהיא פחות לאומית ויותר אישית, והשביל שלו עושה שימוש בדברים שעשויים לפגוע בך ובי".

מדינה שלמה יכולה, לאורך זמן, בלי תקווה? "לא. כמו שאדם לא יכול. לכן, אגב, אתה רואה הרבה מדינות באירופה יורדות לטמיון, וזה לא בכדי שהילודה באירופה על הפנים. בגלל שהם באמת לא רואים אופק, וכשאין אופק, למה שתמצא להביא ילדים לעולם? מי רוצה להתעסק בכל הטרחה של גידול ילדים? אבל אם אני רואה שיש

משהו באופק ואני רוצה להפוך אותם לחלק מזה, ושבסוף נוכל להיות יחד חלק מזה – ואיזה כיף זה יהיה – זו נקודת מבט שונה. ולמדינה בלי תקווה אין סיכוי".

במצב העניינים העולמי כיום, זה בכלל נכון למנהיג לעורר תקווה? "כן. קח לדוגמה את ג'ימי קרטר, שבסוף הכהונה שלו התמודד עם משבר בני הערובה האמריקאים באיראן. ובגלל שהוא נוצרי אדוק, הוא רצה להיות הכי כן, והוא אמר לאמריקאים: 'We are in a national malaise' ("אנחנו במצב של אובדן אמון", בקונטקסט שבו נאמרו הדברים – ר"ש), והוא צדק: הכל היה אז על הפנים, וטוב לקרוא לילד בשמו. אבל מה קרה? בא רונלד רייגן ואמר: נכון, אנחנו במצב כזה, אבל אנחנו יכולים למצוא דרכים להתרומם מזה. והשבילים של רייגן היו להתחמש, להראות שאנחנו חזקים, ומיד אחרי שהוא הושבע הם שיחררו את בני הערובה והוא עבר להתביית על דברים כמו מלחמות הכוכבים שהולידו בסוף את כיפת ברזל. זה היה מאוד תכליתי מבחינת התקווה. ג'ימי קרטר בעצם אמר: אסור לי להיות מלא תקווה. אבל הוא טעה. הוא היה צריך להיות מלא תקווה בדרך פרגמטית".

בישראל ממשלת השינוי הביאה לכאורה תקווה, וזה לא עזר לה. "בשבילי, לראות ערבים כחלק מהממשלה עשה לי את היום, אבל בסוף הם לא היו פרגמטיים מספיק. ואין כמו ביבי נתניהו להבין את כללי המשחק".

אחרי שנים רצופות של מגפה עולמית, משבר חברתי ופוליטי חסר תקדים בישראל, חמש מערכות בחירות ואז מלחמה, כמעט מתבקש להתחיל לאבד תקווה. "אני חושב שבהרבה דוגמאות אתה יכול לראות דווקא את הפועל היוצא החיובי של דבר שהיה לכאורה סופר-שלילי. למשל הקורונה; כיום אני חושב, כאיש מדע, שמה שלמדנו על הנושא של טכנולוגיות חיסון, והיכולת של אקדמאים להתחבר ולהתנהג בצורה קולגיאלית ולהפסיק עם השמחה לאיד, ורוח שיתוף הפעולה שראיתי – אני לא יודע אם זה היה שווה את כל המתים, אבל זה עודד אותי בסוף. ואני חושב שלמרות כל הבעיות האלה, צריך לחזור לשאלה איפה אני בתוך כל זה ומה אני יכול לעשות. כן, יש בעיה לאומית, עולמית, אבל מה לגביי? זה בסדר, זו לא שאלה אנוכית. זו שאלה שתעזור לכולם. אם כולם פה בבית הקפה הזה יהפכו תקוותיים יותר, זה יעזור לעולם".

היית בוחר להביא היום ילדים? "כן. בהחלט. אני עדיין חושב שאנחנו במגמה מאוד חיובית. הבעיה היא שאין כמעט קווים בגרף שאינם משוננים. רק בטווח הארוך אתה רואה שהמתלול הכללי חיובי".

אבל ההתחממות הגלובלית, הקנאות הדתית, הרשתות, הקיצונות, הטרור, העולם ההולך ומחשיך. "אני מאמין שכשתעשה זום-אאוט, ברטרוספקטיבה, תראה שדברים, היסטורית, הלכו לכיוון הרבה יותר חיובי ממה שהיה נדמה. הבורסה האמריקאית, למשל, גם בהינתן התקופות הגרועות ביותר, עדיין עולה במצטבר. והבורסה קצת משקפת את מי שאנחנו, וקשורה לאופן שבו אנחנו מרגישים לגבי החיים שלנו".

או שהיא סתם הימור. "הבורסה היא סיכון, וכל השקעה – בין אם במניות ובין אם בהבאת ילדים ומשפחה – היא לקיחת סיכון כלשהו. ויש סיכונים שאני מוכן לקחת כי יש לי ראיית עולם תקוויתית, ואני חושב שאני חכם מספיק, ובסיוע אחרים אני אוכל לגרום לזה לעבוד".

מטיף לתקווה

קורן רואה סביבו את האובדן – ואת התקווה שמלווה אותו, עם ובלי קשר – מאז נפטר אביו מסרטן הערמונית כשהוא היה בן 11. "הוא הלך לעולמו בשביעי של פסח, אמא ידעה שהבשורה בדרך, וכשהיא הרימה טלפון באותו יום הם אמרו לה: 'מיסיס קורן, Your husband has expired', כאילו הוא קופסת קוטג' פגת תוקף. ככה בישרו לה", קורן נזכר. "אני החלטתי באותו רגע, כילד בן 11, שאני נכנס לרפואה כדי למצוא פתרון לסרטן הערמונית. וכשהגעתי לביה"ס לרפואה, ממש בקייס הראשון, הסתובבתי עם רופאה בכירה, נכנסנו לחדר של מטופל והיא אמרה לו: 'אוקיי, יש לך תרופות, יש הקרנות למוח, יש לך שבועיים', ויצאנו מהחדר. ובאותו רגע הבנתי שלמרות שחשבתי שהגעתי לשם כדי למצוא תרופה לסרטן, עדיין קיימת בעיה חמורה לא פחות בתקשורת, וזו המשימה שלי. ידעתי שאני אמצא את הדרך לעזור למטופלים ולמשפחות שלהם לנווט את המחלה הקשה הזו".

“גם מסופר־שלילי יכול לצאת חיובי”. תקופת השיא של מגיפת הקורונה

(צילום: EPA)

בתקופה האחרונה הוא מתמודד בעצמו עם מחלת עיניים אוטואימונית תורשתית שמקשה עליו לקרוא לאורך זמן, "כאונקולוג קראתי כמעט אלף דפים בשבוע, עכשיו אני צריך הפסקה כל רבע שעה בערך". אבל גם מזה הוא שואב תובנות תקווותיות: "זה מעניין לי, להיות בצד השני של המתרס – במקום להציע לפציינט פרוטוקול או להצטרף לאיזה מחקר, עכשיו אני עצמי צריך להחליט אם אני חותם על זה. חשבתי שהייתי מאוד רגיש לתהליך הזה, אבל הבנתי שלא. כי פתאום אתה באמת חושב על כל ההשלכות ותופעות הלוואי".

איך זה השפיע על הפרקטיקה שלך? "אני מטיף לגבי תקווה, אבל הנה פתאום נפל עליי המכשול הזה, ואני לא יודע איך לעקוף אותו. ואמרתי לעצמי: אוקיי, אני עדיין בן אדם חושב, יש לי רעיונות, ופתאום אני יכול לתעל את כל האנרגיות שלי למחקר הזה על תקווה בזמן שקודם זה לא היה תמיד במרכז העשייה שלי. זה עוזר לי לעשות זום-אאוט. אחד הדברים שמפרידים ביני לבין אושר זה הנושא של רחמים עצמיים. אני יודע שיש לי נטייה לזה. וזה לא בריא, ואני שונא את זה".

בדיעבד, היו לך תקוות לגבי ישראל שנכזבו? "כשהגענו חשבתי שאני אוכל להיות פעיל בנושא השלום בינינו לבין הפלסטינים. ניסינו להשיק כמה מיזמים סביב זה והיו כמה ניצחונות קטנים, אבל לרוב נכשלתי בזה. יש לי תמונות באמת יפות של חיבוקים בין נשים יהודיות ופלסטיניות עם סרטן השד, נהדר, אבל בכל פעם שזה התחיל לצבור תאוצה, משהו קרה".

כמובן. מה היית אומר כיום לישראלים שעוזבים את הארץ כי איבדו תקווה לגבי העתיד פה? "אני מבין אותם ואוהב אותם ומקווה שהם יחזרו כי אין מקום טוב יותר בכל הקשור לתקווה מהמקום הזה. ואני חושב שרובם יחזרו. בפרט שתיים מהבנות שלי שחזרו לארה"ב – אחת ברילוקיישן, אחת בלימודים ועוד נראה. אנחנו מתקדמים עם זה. אני מנסה לא ללחוץ".